

Prof. PhDr. Josef Válka,
Historický ústav Fil.fak. MU
Brno, Arna Nováka 1.

Posudek na disertační práci **Petra Zemka**, *Reformace, protireformace a rozvinutí poreformačního katolictví v Uherském Brodě – křesťanská víra v proměnách času*. Podává na UK, Evangelická teologická fakulta, obor církevních dějin. 2006.

Obsáhlá disertace P. Zemka, (419 stran strojopisu) se zabývá náboženskými poměry ve východomoravském městě Uherském Brodě v 16-17. století, tedy v době reformace a protireformace, s přesahy do minulosti i novější doby v dějinách města. Výklad náboženských změn a problémů z dějin města vychází a je do jeho historie situován, stejně tak jako do dějin Moravy a širšího středoevropského prostoru a do kultury a myšlení evropského a křesťanského raného novověku. Pracuje metodami soudobé historiografie sociálně antropologického rázu.

Disertace je založena na obsáhlé heuristice a převážně na archivním materiálu. V 16. století je město a panství majetkem evangelických Kunoviců, v 17. století původně evangelického, po Bílé hoře katolického rodu Kouniců, jednoho z nejvýznamnějších panských a knížecích rodů habsburské monarchie v 17-18. století. Tato situace ovlivnila pramennou základnu k dějinám Uherského brodu a jihovýchodní Moravy. Vedle slušných fondů města, včetně městských kronik, má badatel k dispozici trosky kunovických archivů a dobře dochovaný komplet kounických rodinných a patrimoniálních fondů od poloviny 17. století. Z těchto archivů se dá dobře poznat historie města a panství.

Složitější je stav pramenů k církevním a náboženským dějinám. Nesmírně zajímavý náboženský vývoj Brodu a východní Moravy v 15.- 16. století naprosto tone v temnotách, což například znemožňuje poznat tušenou husitskou tradici v této době. Během 16. století zde zanikne dominikánský klášter a katolická fara a město je evangelické. Jenže ani utrakvisté, ani Jednota zde nemají samostatné archivy a kroniky. Zatímco o Jednotě lze najít mnoho dokumentů v jejím Archivu, který Zemek zřejmě pro Brod vyčerpал, utrakvistické prameny jsou žalostné. Je to dáno skutečností, že Morava nespádala pod Dolní konsistoř a univerzitu, a že se zde nevytvořila zemská utrakvistická konfese ani zemská církevní organizace. Naštěstí pro historika je zde několik výrazných farářů a děkanů, kteří o své činnosti zanechali stopy v písemnostech různého typu. V daleko lepší situaci je historik v pobělohorské době, kdy má k dispozici kounické archivy a církevní archiválie, když se od poloviny 17. století obnoví klášter, fara a do církevní správy zasahuje konsistoř olomouckého biskupství.

Zemek provedl pro svou disertaci úctyhodný historický heuristický výzkum jak v lokálních, tak v zemských moravských a pražských archivech a lze konstatovat, že pro své téma rozptýlený materiál zvládl. Pracoval na této disertaci zjevně i s tím záměrem, že jako historik Uherskobrodského muzea bude stále povahou své práce „nucen“ zabývat se místními dějinami. K předpokládaným moderním dějinám města a kraje si položil svými dosavadními studii i předkládanou disertací dobré základy.

Tématickým jádrem Zemkovy disertace jsou dějiny církevní správy a proměny náboženství, mentality a víry v 16-17století. Položil si také otázku, jak obyvatelé města tyto proměny subjektivně prožívali. Snaží se přispět i k řešení velkého tradičního problému české historie o radikální náboženské změně v důsledku vítězství konfesijního absolutismu na Bílé hoře a v OZZ, potvrzené vestfálským mírem. Tedy tragedie husitské a reformační složky obyvatelstva, církví a kultury.

Protože je svou druhou profesí teolog, má vytříbený smysl pro teologické problémy. V jeho práci se to pozitivně projevuje například precizními analýzami různých konfesí na Moravě a jejich srovnáním ve druhé polovině 16. století. Základním teologickým problémem je v této době eucharistie. Autor sleduje obřady, úctu ke světcům, náboženské slavnosti a snahu církví regulovat osobní život. Pro všechny tyto otázky našel a dovedl plně využít lokální prameny. Na největší potíže narážel při pokusech objasnit vnitřní duchovní život. Sám soudím, že je to pro raný novověk u nás nemožné. Chybí deníky, korespondence laiků, vrchnosti se zabývají jen regulací náboženských poměrů. Možné je to snad pouze u duchovenstva a vysoké aristokracie. Zemek se ovšem této snahy nevzdal a uvažuje o otázkách „spirituality“ na základě nepřímých pramenů, ze situací, psychických stavů atd. Stavem a povahou pramenů se ovšem redukuje možnost postižení lokálních rysů náboženské víry. V literatuře se většinou o těchto otázkách uvažuje v evropské dimenzi, nebo tam, kde existují deníky (Ginzburg) nebo materiály inkvizice a soudů.

* * *

Hlavní cíl předkládané disertace, tj. rekonstrukce vývoje církevní správy v Brodě, na Brodsku a značné části východní Moravy a její vazby k moci, je splněn dokonale. Autor navázal na starší studie Růžičkovy a na základní práce Hrubého a jiných autorů a je dokonale obeznámen s obecnou literaturou o církevní správě. Pro předbělohorskou dobu mu nabídla modelovou situaci postava Jetřicha z Kunovic a jeho péče o duchovní správu na jeho panstvích, a především dvě výrazné postavy utrakvistických děkanů: Kyrmezera a Prazy-Pressia. Je to doba vleklých sporů, zejména mezi Jednotou a utrakvisty. Tyto spory se snaží evangelické vrchnosti mírnit ve smyslu snášenlivosti a stírání konfesijních rozdílů a ve smyslu obecného evangelického křesťanství. Zemek dává do těchto sporů nahlédnou obsáhlými citacemi pramenů a záznamů „kněžských hádek“ před vrchností. Zasahování světské moci do „víry“ je důsledkem husitství a reformace, kdy o víře mluví laikové a často rozhodujícím způsobem do víry zasahují. Autor nechává aktéry sporů mluvit jejich jazykem. Pro naše uši zní tyto dialogy-hádky velmi hrubě a možná, že je to jeden z důvodů, proč se nespěchá s publikováním archivu Jednoty. Bratří se vyznačují nesmiřitelností, výlučností „volenců“, odporem k obecné zemské evangelické konfesi a v soukromých projevech napadají i své ochránce. Pro dnešního čtenáře by bylo třeba tento „hrubý“ a nesnášenlivý jazyk vysvětlit. Je to projev obecného jazykového úzu, který ještě neovládla falešná korektnost, je to rozdíl mezi určeností teologického diskurzu a prostředím, ve kterém se hádky konají, atd. Každý, kdo zná náboženské polemiky 16. století a jejich zákazy světskou mocí, tento způsob polemik chápe a je schopen ocenit jeho barvitost a odvahu, oproti nudnému jednohlasu, který je zaveden po vítězství konfesijního absolutismu. Zemek na uherskobrodském příkladě ukázal, že koncem 16. a poč. 17. století existovala na Brodsku pestrá směsice vyznání a názorů,

značná náboženská svoboda, pozoruhodné osobnosti nadlokálního významu a nezapomínejme i odvaha reformovaných trvat na své „víře“. Vše však naznačuje, že reformace směřovala na Moravě ke společnému programu a postupu evangelíků, ke kultivovanějším formám dialogu, což souviselo zřejmě se zvyšováním životní úrovně, rozvojem školství atd. Autor neskrývá své sympatie k této době, kdy byla Morava podle všech cizích pozorovatelů „zahradou Evropy“ a azylovou zemí pro tisíce náboženských imigrantů.

* * *

Porážka evangelických stavů a třicetiletá válka je pro Uherský Brod fatální katastrofou. Napadá zde paralela k Pekařovu Kostecku, kde byly poměry v této době téměř idylické. K devastaci města přispěla i nesmírně tvrdá sociální a náboženská politika kounické správy v polovině 17. století. Lev Vilém z Kounic je typickým konvertitou, vychovaným pod patronací Dietrichštejnů u jezuitů, snažícím se demonstrovat svou pravověrnost. Město bylo v 17. a počátkem 18. stol. několikrát zpuštěno válkami a rebeliemi. Ve druhé polovině 17. století je obnova života města a katolické správy velmi pomalá, jak vyplývá z polohy na uherské a tím i turecké hranici.

Prameny umožnily Zemkovi zrekonstruovat téměř „statisticky“ rekatolizaci města. Proběhla v podstatě během jedné generace od třicátých let (pacifikace Moravy Valdštejnem a zjednání převahy v tomto prostoru Habsburkům) do šedesátých let 17. století. Postrádám zde zpracování jedné zajímavé otázky, na kterou jsem kdysi narazil. Někteří emigranti z Brodu na západní Slovensko se postupně vraceli. Jak zde působila okupace Švédskou armádou a Valaši? Z materiálů hradištských jezuitů vyplývá, že po odchodu Švédů šli téměř všichni Valaši „na mši“. Do té doby byly výsledky misionářů na Valašsku mizivé. Zemek přináší další přesvědčivé argumenty pro to, že forma víry byla závislá na církevní správě a ta na světské moci. Rekatolizace probíhala po jasném vítězství Habsburků tak, jak probíhalo budování katolické církevní správy. Po nějakých násilných akcích (pokud nejde o řádění soldatesky, která si dovedla vybrat k drancování domy nekatolíků nebo pastorů) nejsou v pramenech zatím téměř stopy. Nesnáze měli misionáři dlouho na Valašsku. Stejně jako jinde má i v Brodě při obnově katolické víry důležitou roli klášter. Ve velkém stylu obnovený dominikánský klášter si dovedl nalézt k duším obyvatel cestu rychleji než církevní správa s jejími desátky a dávkami.

Velmi zajímavé jsou ty kapitoly Zemkovy disertace, které se zabývají vztahem světské a církevní moci v pobělohorské době. Spíše než cesta cílevědomé spolupráce to byla doba nových napětí mezi světskou a církevní mocí. Pro obecnou situaci na Moravě mohl autor více využít obrazu, který podal v druhém díle Dějin cisterciáků na Velehradě Rudolf Hurt. Toto napětí panovalo již za gubernátorství Dietrichštejna a Leopold I. zastavil obrovský nárůst a restaurace církevního majetku. Také brodská kounická vrchnost bránila své tradiční pozice v církevní správě, zejména patronátní práva. Samozřejmě, že tyto spory probíhaly v rámci konfesijního absolutismu a neměly náboženský ráz. Byly to spory „právní“, podobně jako selské rebelie. Také v době baroka se náboženský fenomén v životě člověka postupně subjektivizoval, i když podléhal církevní, vrchnostenské a státní kontrole.

* * *

Právě ona vnitřní proměna, náboženský prožitek, mentalita, to, co autor označuje často málo jasným pojmem „spiritualita“, je druhým plánem této disertace. Jak bylo výše uvedeno, zkoumání „spirituality“ je zde ztíženo naprostým nedostatkem pramenů pro spiritualitu u základních vrstev obyvatelstva, měšťanů a sedláků. Nic naplat, historik se v těchto věcech musí měnit a mění v psychologa, se všemi riziky psychologické interpretace nepřímých svědectví dokumentů a situací. Domnívám se, že nám příliš nepomůže ani historikův prožitek víry, protože je to prožitek moderní a zprostředkovaný kulturou a historií. Je to velké úskalí všeho, co se o náboženství, náboženském prožitku a spiritualitě píše. Většinou o těchto tématech uvažujeme na základě situací a vnějších znaků silně ahistoricky.

Jednu situaci obecné změny náboženství (používám pojmu náboženství tak jak byl užíván v 16-17 století, tj. pro označení církve, vyznání, svátostí, rituálů, atd.) autor zcela správně uvádí do interpretační hry – a to je prožívání války a jejích důsledků každým člověkem. Války jsou stále pokládány za projev božího hněvu a za trest, který sami křesťané vyvolávají svými hříchy. Každá prohraná bitva je tím vysvětlena a také tak bylo asi chápáno ztroskotání evangelických politických plánů před Bílou horou. Nebylo nutno příliš vyzývat člověka aby se kál, aby se snažil napravit, prohloubit svou víru. Za druhý velký dobový podnět náboženské aktivity pokládá autor právem strach jednak z nájezdů Turkotatarů, jednak z morových epidemií a požárů. O pomoc proti těmto pohromám se obyvatelé všech vrstev utíkají většinou pod ochranu Panny Marie. Morava je klasickou zemí barokního mariánského kultu. Do jaké míry tento komplex vedl k hlubší víře nebo jen k posilování „skutků“, jako byly dary církvi, poutě, činnost v náboženských bratrstvech atd. a zejména do jaké míry se snaha o prohloubení víry odlišuje od obrovské vlny pověrčivosti, která zasáhla lidové vrstvy a je charakteristická pro lidovou kulturu, lze jen těžko říci a možná, že je to špatně položená otázka. Vliv válek na lidskou psychiku a na náboženskou mentalitu je asi podvojný: posiluje víru, ale také barbarství. Jakou víru měli vojáci, kteří po prohrané bitvě přecházeli do služeb vítěze (ale namnoze zůstávali věrni „své víře“ což jim bylo trpěno). Nestrašnější plenění Říma je dílem soldatesky, zasažené reformací, ve službách dobře katolického císaře Karla V. proti římskému papeži.

Myslím, že Zemek vykládá komplexně proměnu náboženství a rozvoj katolických forem zbožnosti v Uherském Brodě a jeho okolí obnovou katolických bohoslužeb, uctívání světců, rozvojem mariánského kultu (vynikající rekonstrukce dění a polemik kolem uherskobrodského obrazu madony „čensterochovského“ původu) frekvencí poutí, náboženských slavností atd. Doktorand zde využil možnosti k inventarizaci a charakteristice náboženské architektury a náboženského výtvarného umění i hudební aktivity uherskobrodských chórů a podílů Martinelliho na urbanistickém řešení barokního a kounicovského Uherského Brodu. Všechny tyto pasáže jsou cenným obohacením nejen dějin města, ale celé barokní epochy v českých zemích. Dokazuje to široké zájmy i kvalifikovanost Zemkova historiografické práce. Pokud se týče lidové zbožnosti a náboženských stránek folklóru, byl autorův materiál velmi omezený. Nicméně potvrzuje se názor některých historiků, že lidová kultura byla ovlivňována zejména v barokní době vysokou kulturou, oba kulturní mody nelze vzájemně oddělit a že i zde měla značný význam moc. Tato oblast bude ovšem

vyžadovat zejména v donedávna folklorní oblasti Brodska speciálního studia, respektive pokračování v dobrou tradici práce místních folkloristů a etnografů.

* * *

Výsledky práce se podařilo Zemkovi výborně shrnout v poměrně stručném závěru, kde jsou také vyjádřeny jeho subjektivní postoje k tématu. Některé jeho myšlenky v tomto směru jsou vyjádřeny i v úvodu a porůznu v textu. Snaží se zaujmout k náboženskému problému objektivní postoj věřícího člověka, což pokládá za přednost církevních dějin. Dokonalá znalost jednoho náboženství a jeho historie a teologie je ovšem ideální východisko pro studium náboženského fenoménu a nevyklučuje kritický postoj k vlastní církvi. V práci nenajdeme téměř ani stopu po staletých krutých náboženských polemikách mezi katolicismem a protestantstvím, které donedávna ovlivňovaly pohled na české dějiny jako na dějiny náboženského sporu. Zemek zdůrazňuje obecně křesťanské postoje bez kterých český náboženský život nelze pochopit. Tolerance moci v předbělohorské době vychází právě z nich. Obecně-křesťanské postoje mu vysvětlují také povahu náboženského pobělohorského převratu. Tak jako nazírá věcně na předbělohorskou dobu, nazírá věcně i na rekatolizaci a chápe ji jako historický proces, do kterého vcházejí nejrůznější faktory náboženského i mimonáboženského rázu. Opět se ukazuje, že změna víry byla vážným problémem jen pro část evangelického obyvatelstva, které volilo emigraci. Tato možnost je v 16-17. století znamením pokroku. I katolická církev má snahu nedosáhnout náboženského obratu trestem, ale pastorační, i když nucenou. Nejlepší lidé církve (Balbín) násilnou rekatolizaci odmítali. Zemek tento proces nedramatizuje a nemoralizuje, vidí také jeho naprosto praktické motivy ve velké sféře života (sňatky), kde církve plnily funkce později svěřené civilní správě.

Přitom se autor nechce morálních postojů vzdát. Odmítá násilné formy náboženského nátlaku a jeho hrdiny jsou duchovní osobnosti, které jsou schopny spojit své duchovní povinnosti s povinnostmi občanskými a lidskými. To je asi cesta, která může vést i v dobách tak drsných a dramatických jako jsou náboženské války k shodě a kultivované historii.

* * *

Disertace Dr. Zemka je výsledek několikaleté badatelské práce a předcházely jí dílčí publikované studie. Téma spadá do současného velkého trendu osvětlit nejen teologická dogmata, ale i historii náboženství a historické formy církevní organizace, mentality, rituálů, organizace a zejména vztah víry a světské moci a místo náboženství v současné civilizaci. V rámci možností daných prameny splnil i úkol podat historický obraz církevního a náboženského mikroregionu v přelomové době. Představuje se zde jako perfektní historik, který ovládá historiografické techniky, klade si jasné otázky a jasným stylem na ně odpovídá. Disertace je dobře napsána. Teologické školení dodává práci na náboženské téma vyšší profesionální kvality. Práce splňuje předpoklady pro úspěšnou obhajobu.

V Borači-Podolí, 20. listopadu 2006

-
Prof. PhDr. Josef Válka